

A védőbástya toposz irodalomtörténeti és képzőművészeti vonatkozásai Mindszenti Antal *Propugnaculum Reipublicae Christianae* (1724–1725) című műve tükrében

KNAPP Éva

irodalomtörténész, az MTA doktora
ORCID: 0000-0002-5387-3556

The literary and artistic aspects of the topos of the bastion in light of MINDSZENTI Antal's *Propugnaculum Reipublicae Christianae* (1724–1725)

Abstract | The subject of this study is an engraving, which has been removed from its original function and studied as a separate etching for almost twenty-five years. The precise definition and historical placement of this representative depiction combines approaches from the fields of bibliography, literary history and art history. The fundamental lesson of the study is that to solve this type of problem, it is first worth analysing the surviving 'work' itself, with particular attention to the image–text relationships. The formulation of hypotheses and assumptions has proven to be a useful method for considering all possible approaches. The method has allowed an anonymous etching, long treated as an art object in its own right, to be returned to its original context.

In the uncertain period following the expulsion of the Turks and the Rákóczi War of Independence, MINDSZENTI Antal's work on Hungarian history renewed thinking about historical issues in many respects. The engraving is as much a part of and an illustration of MINDSZENTI's philosophy of history as it is of the centuries-old idea of the "antemurale" and the Jesuit idea of providentia, which had been around for centuries by the early 18th century. According to the latter, the whole of Hungarian history was shaped by divine providence, and Hungaria became the bastion of Christianity, defending the Roman faith, Rome and Catholic Europe against paganism, as a result of a divine plan. The engraving effectively sums up the basic idea of MINDSZENTI Antal's work, that God has made Hungary a bastion of defence, confronting the pagan 'ancestral' enemy in the world of religio as well as in the realm of military valour, through fortitude.

Keywords | antemurale, MINDSZENTI Antal, providentia, etching, Nagyszombat (Trnava), topos

A magyar államalapítás ezredik évfordulója ünneplésének tiszteletére kiadott, részben reprezentatív kiállításokhoz kapcsolódó munkákban jelentős mennyiségű, korábban figyelembe nem vett vagy lappangó dokumentumot mutattak be.¹ Közülük csaknem huszonöt éve folyamatos tudományos érdeklődés övezi azt a szignálatlan rézmetszetet (1. kép),² melynek két példányát a sokszorosítást szolgáló rézlemezzel (2. kép) együtt a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka őrzi.³ Az ábrázolást különlegessé teszi – többek között – a körülmény, hogy a metszet a középkor vége óta használt *Magyarország a kereszténység védőbástyája* toposz – mai ismereteink szerinti – egyedülállóan pontos képi megfogalmazása, szövegkörnyezetével együtt a propugnaculum-retorika kiteljesedése.⁴ Az ábrázolás egésze és minden részlete hatásosan közvetíti ezt a gondolatot.

A metszet felső részén a római Angyalvár látható, alatta az Angyalhíd vártól távoli részén a középbástya felső része, valamint az előbástya középső része helyezkednek el. Az előtérben a Tiberis bal partján egy, a 17. századi hadászatban általánossá vált, itáliai rendszerű, úgynevezett előbástyás újolasz védmű látható, mely az angyalszobrokkal díszített hidat (Angyalhíd, pons Angelus) és a pápák egykori menedékének tekin-

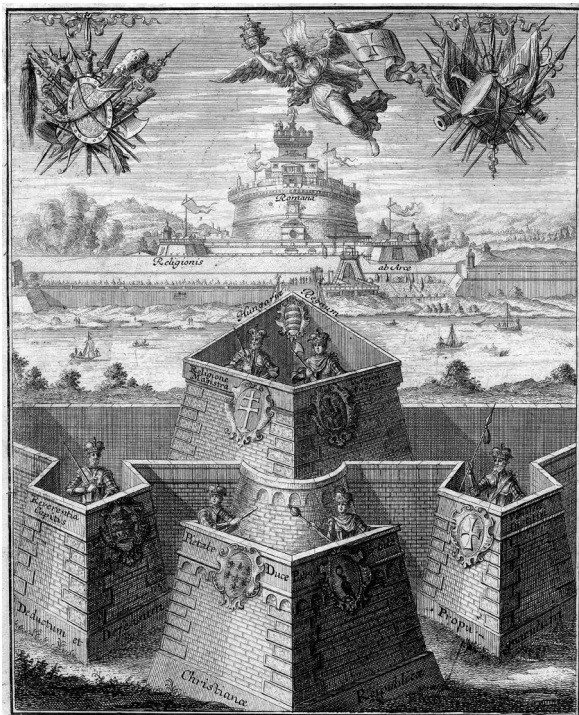
1 Lásd például: Sándor ŐZE és Luc DUERLOO, szerk., *Hungaria Regia, 1000–1800: Fastes et défis* (Turnhout: Brepols, 1999); Sándor ŐZE és Luc DUERLOO, szerk., *Hungaria Regia, 1000–1800: Schittering en strijd* (Turnhout: Brepols, 1999).

2 A 2000. millenniumi évhez kapcsolódó, kiállításához nem kötődő munkák közé tartozik a „Gyönyörű volt szál alakja”: *Szent István király ikonográfiája a sokszorosított grafikában a XV. századtól a XIX. század közepéig* című munka is, melyből a szerzőtől független ok miatt hiányzik ez a Szent Istvánt is ábrázoló rézmetszet. KNAPP Éva, „Gyönyörű volt szál alakja”: *Szent István király ikonográfiája a sokszorosított grafikában a XV. századtól a XIX. század közepéig* (Budapest: Borda Antikvárium, 2001).

3 Első közlése ismereteim szerint: ŐZE és DUERLOO, *Hungaria Regia: Fastes...*, 224 (nr. 243). Az őrzőhelyen a két levonat leltári száma 58.3704, 58.3705, a rézlemez egykori száma a leltári karton szerint 155, a restaurált lemez hátoldalán a leltári szám jelenleg 58.422. Az 58.3704 leltári számú metszet Sárospatakon a Vármúzeum *Rákócziak dicső kora* című kiállításán látható a 17. századi dokumentumok közé besorolva, a másik példány és a frissen restaurált rézlemez helyben kutatható. A Történelmi Képcsarnok regisztere szerint mindkét levonatot a rézlemezzel együtt 1958-ban leltározták. Az általam megvizsgált, Magyar Nemzeti Múzeumban található példány régi (tehát nem 20. századi) levonat, és restaurált (tisztított és kivasalt), hátoldalán 19. századi provenienciá bélyegzővel (felirata: „A M. N. Muzeum / Könyv- / tárából”) – azaz a jelenlegi Országos Széchényi Könyvtár állományából származik. A levonat mérete: lemez 210×170 mm, ebből a kép 205×163 mm, a teljes lap pedig 220×185 mm. A rézlemez kissé deformálódott, a bal oldalán bepedt, mivel a II. világháborúban a múzeum lapidáriumában elhelyezett rézlemezek tűzkárt szenvedtek. Mérete a restaurálás alatt a kiegyenesítés során módosult: a rézlemez teljes mérete 210×175 mm, a lemez belső képmérete 207×165 mm. A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában őrzött lemez és levonat megvizsgálását Serfőző Szabolcs tette lehetővé, kollegiális segítségét itt köszönöm meg.

4 A régóta kutatott témához lásd például: HOPP Lajos, *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban* (Budapest: Balassi Kiadó, 1992); Sándor ŐZE és Norbert SPANNENBERGER, „»Hungaria vulgo appellatur propugnaculum Christianitatis«: Zur politischen Instrumentalisierung eines Topos in Ungarn”, in *Beruf und Berufung: Geschichtswissenschaft und Nationsbildung in Ostmittel- und Südosteuropa im 19 und 20. Jahrhundert*, szerk. Markus KRZOSKA és Hans Christian MAUER, 19–39 (Münster: LIT Verlag, 2005); BITSKEY István, „A nemzetsors toposzai a kora újkori magyar irodalomban”, in BITSKEY István, *Mars és Pallas között: Múltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban*, 37–60 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006).

tett Angyalvárat védi. A híd nagy részét középbástya takarja el, melyen két király áll egymás mellett, fejük felett az Árpád-ház címerével. Az előbástyákon további négy király alakja látható. Az összesen hat uralkodó alakjához egy-egy mottószerű felirat és címerre emlékeztető, ovális keretbe helyezett képi motívum tartozik. A Tiberisen hajók úsznak, a folyóparton emberi alakok láthatók. Egy közelebről meg nem határozott hadi győzelem ünneplésére utalnak az Angyalvár lobogói, valamint a pápai tiarát és egy keresztet zászlót tartó, lebegő angyal figura. A triumfáló angyal két oldalán elhelyezett hadi trófeumok közül a bal oldali török hadieszközöket és méltóságjelvényt (tug), a jobb oldali a keresztény hadviselés fegyvertárát reprezentálja.

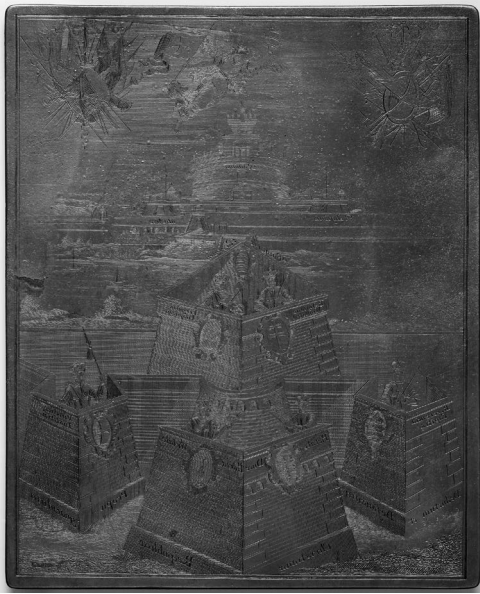

1. kép

A képelemeket horizontálisan sorra véve két képmező különíthető el az ábrázoláson, melyeket egy, a bástyákon álló királyokat bemutató rész mögött, a Tiberis partján futó kettős lénia választ el egymástól. A két képmező szervesen illeszkedik egymáshoz egy függőleges falnak látszó keskeny, magas felülettel, úgy, mintha ezt a védművet a Tiberis bal partján emelték volna. A két részt összeköti, hogy a felső képmezőbe a hidat nagyjából eltakarva mintegy beelég az alsó képmezőből a középbástya felső része, így teremtve kapcsolatot a kompozíció két része között. A kompozíció alsó és felső részének eltérő kidolgozása két különböző kéz munkájára utal.

A feliratok közül összetartozni látszik az Angyalváron és a vár talapzatán elhelyezett „Romana Religionis ab Arce”, alatta a középbástya tetejére helyezett „Hungariae Regnum” és az előbástya talapzatán végigfutó „Deductum et Defensum Christianae Reipublicae Propugnaculum” felirat. Ezek egybeolvasva az ábrázolás témájának voltaképpen megnevezéseként értelmezhetők.⁵

5 Az alsó felirathoz hasonló címmel könyvek jelentek meg a 17. században, így például: Wolfgang Jacob CHRISTMANN, *Propugnaculum fidei Christianae* (Kempton, 1623). A propugnaculum toposz mint szófordulat csaknem ugyanebben a nyelvi formában bevettnek számított a 16–17. századi levelezésekben is.

2. kép

Kutatástörténet

A rézmetszettel az elmúlt közel huszonöt évben többen foglalkoztak, elsősorban művészettörténeti kontextusban értelmezve a kompozíciót. Elsőként Basics Beatrix írta le az ábrázolást az 1999-ben *Hungaria Regia, 1000–1800* címmel Brüsszelben rendezett kiállításához (1999. október 9. – 2000. január 9.) készült, szaktanulmányokat és tárgyleírásokat tartalmazó, francia és holland nyelven egyaránt megjelent katalógusban. A *La Hongrie, bastion de la chrétienté* címen leírt rézmetszet Basics indoklás nélkül a 17. század második felére datálta, a királyok kilétét nem azonosította, sorrendjüket összekeverte, a hozzájuk tartozó feliratokat részben tévesen olvasta el.⁶ A szövegrészeket mechanikusan, bástyaoldalanként olvasta össze úgy, hogy azok kontextuális értelmezése

figyelman kívül maradt. Basics szerint a metszeten Magyarországot a kereszténység utolsó bástyájaként („l’ultime bastion de la chrétienne”) ábrázolták; az allegorikus kompozíciót indoklás nélkül a 17. század végi török–magyar hadviselés keretében helyezte el.

A magyar kereszténység ezer éve – Hungariae Christianae Millennium címmel 2001-ben a Magyar Katolikus Püspöki Kar kiadásában megjelent reprezentatív munkában⁷ Basics Beatrix monogramjával ugyanez a leírás jelent meg, megismételve a korábbi köz-

Így például Verancsics Antal egy 1538 augusztusában kelt, Nikola de Borganiciónak, Mostar-Duvno püspökének címzett levelében olvasható: „[...] sciens Hungariae regnum semper Christianae reipublicae fortissimum ac indefessum existisse propugnaculum” (‘tudván, hogy a magyar királyság mindenkor a kereszténység/keresztény köztársaság legerősebb és legfáradhatatlanabb védőbástyája volt’). VERANCICS Antal, *Vegyes levelek 1538–1549*, szerk. SZALAY László, Verancsics Antal összes munkái 6 (Pest: Egenberger, 1860), 23. További példa Lorenzo Casoni 1686. március 8-án Rómában kelt, Esterházy Pál nádorhoz címzett levelének részlete: „[...] regnum istud [ti. Magyarország] firmissimum propugnaculum Christianae reipublicae” (‘ez a királyság a kereszténység/keresztény köztársaság legerősebb védőbástyája’). Idézi TUSOR Péter, „Esterházy Pál nádor levelezése a római szentszékekkel: Forrásközlés a vatikáni levéltárból”, *Magyar Könyvszemle* 135 (2019): 125–137, 134, 34. jegyzet, doi: [10.17167/mksz.2019.2.125-137](https://doi.org/10.17167/mksz.2019.2.125-137).

6 ÓZE és DUERLOO, *Hungaria Regia: Fastes...*, 224 (nr. 243); ÓZE és DUERLOO, *Hungaria Regia: Schittering...*, 224 (nr. 243). Például: „Retate duce christianae – Patria – Fortute – Reipublicae” (helyesen: „Pietate duce”, „Patria virtute”, a középső előbástya alján futó, itt indokolatlanul önállóított szövegrész pedig a „Christiane Reipublicae”).

7 ZOMBORI István, CSÉFALVAY Pál és MARIA ANTONIETTA DE ANGELIS, szerk., *A magyar kereszténység ezer éve – Hungariae Christianae Millennium* (Budapest: Magyar Katolikus Püspöki Kar, 2001), 344–345 (nr. 4.18/a). Külön kiadványként angol, illetve olasz nyelven is megjelent.

lemény hibáit, azt hivatkozva. 2004-ben egy, a Magyar Nemzeti Múzeumban megrendezett kiállítás kapcsán Basics újraközölte a rézmetszetet. Az ábrázolás értelmezési lehetőségét nem bővítette, az ismeretlen művész munkájaként bemutatott ábrázolásról sommásan azt írta, hogy az „mára már közismertté vált eszmék képi megfogalmazása”.⁸

Bitskey István *A magyar kereszténység ezer éve* című kötetre hivatkozva, Basics Beatrix nevét nem említve írta a rézmetszetről.⁹ Száraz Orsolya *A kereszténység védőbástyája* című dolgozatában ugyanerre a millenniumi kötetre hivatkozva hozta szóba a metszetet egy lábjegyzetben, elhallgatva annak értelmezési problematikáját.¹⁰ Bubryák Orsolya 2014-ben tanulmányban közölte újra az ábrázolást,¹¹ „Ungarn als Bollwerk des Christentums, Kupferstich von einem unbekanntem Meister 1. Hälfte des 17. Jahrhunderts” megnevezéssel, indoklás nélkül hagyva a fél évszázaddal korábbi datálást. A rézmetszethez kapcsolódó problémaegyüttest ő sem érintette. A tanulmány egyik lábjegyzetében hivatkozta a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában dolgozó Gödölle Mátyás szakmuzeológustól származó szóbeli információt a metszet feltehetően nagyszombati eredetéről. A korai datálás kapcsán Bubryák egyrészt elfeledkezett a körülményről, hogy a nagyszombati jezsuita nyomda csak 1648-ban kezdett működni, így valószínűleg a 17. század első felére történő datálás. Másrészt az Angyalhídon ábrázolt két kiterjesztett szárnyú angyallal kapcsolatban közismert, hogy az angyalszobrok elkészítésével IX. Kelemen pápa 1669-ben bízta meg Giovanni Lorenzo Berninit, s maguk a szobrok 1671-ben készültek el.

Paul Srodecki a 2015-ben megjelent *Antemurale Christianitatis* című monográfiájának borítóján és a kötetben is közölte a metszetet, melynek őrzőhelyeként a Magyar Nemzeti Múzeumot hivatkozta. Készítőjeként a 17. század második felében dolgozó ismeretlen itáliai művészt feltételezett.¹² A hipotézis hátterét nem fejtette ki, a feliratokat – Basicshoz hasonlóan, valószínűleg őt követve – értelmezés nélkül, jobbára téves olvasattal közölte. Szerinte a háttérben látható Angyalvár a pápaság szimbóluma, mely tágabb értelemben az egész európai katolikus kereszténységet példázza.

Szilágyi András *Clipeus sive propugnaculum christianitatis* című, 2020-ban megjelent tanulmányában elsőként igyekezett túllépni a korábbi említéseken és formális le-

8 Basics Beatrix, „Magyarország és Európa: Történelem és kultúra évszázadokon át”, *Magyar Múzeumok* 10, 2. sz. (2004): 3–5, 3.

9 A Magyarországot megnevező feliratot fordított olvasatban („Regnum Hungariae”) közli: BITSKEY, „A nemzetsors toposzai...”, 42, 16. jegyzet.

10 SZÁRAZ Orsolya, „A kereszténység védőbástyája”, *Studia Litteraria* 51 (2012): 51–67, 60 (51. jegyzet), doi: [10.37415/studia/2012/51/4001](https://doi.org/10.37415/studia/2012/51/4001).

11 Orsolya BUBRYÁK, „Rahmenbedingungen für Kunst und Kultur im Königreich Ungarn im 17. Jahrhundert”, in *Barocke Kunst und Kultur im Donauraum*, szerk. Karl MÖSENER, 2 köt., 1:160–176 (Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2014), 1:162–163, 174, 18. jegyzet.

12 Paul SRODECKI, *Antemurale Christianitatis: Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur frühen Neuzeit*, Historische Studien 508 (Husum: Matthiesen Verlag, 2015). Képalírása: „Das Königreich Ungarn als Bollwerk der Christenheit”. A monográfia 307. oldalán a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában őrzött 58.3705 számú példányt hivatkozva, utalva Basics Beatrix képleírására a két millenniumi kötetben: ÖZE és DUERLOO, *Hungaria Regia: Fastes...*, 224 (nr. 243); ZOMBORI, CSÉFALVAY és DE ANGELIS, *A magyar kereszténység ezer éve...*, 344–345 (nr. 4.18/a).

írásokon, amikor a török hódítás európai terjeszkedésével Magyarországra is vonatkoztatott szállóige képi vonatkozásait vizsgálva foglalkozott az ábrázolással.¹³ Szilágyi indoklás nélkül átvette több korábbi közlés datálását (17. század második fele). A metszet felső részén látható hadi trófeumok között lebegő angyal értelmezésében a „*Fides catholica* égi oltalmazója”.¹⁴ Az Angyalvár előterében az „erődrendszer” bástyáin álló uralkodókat heraldikai motívumok alapján igyekezett azonosítani. Közülük mindössze Hunyadi Mátyást nevesítette a csőrében gyűrűt tartó holló nyomán, s a „mellé rendelt” személy „címer”-ének nevezett ábrázolásban felismerni vélte „Alsó-Ausztriának a régi, tradicionális címerképé”-t.¹⁵ A képelemeket kísérő feliratokat nem szöveggként, hanem a belőlük származtatott kulcsszavak – a részben hibás olvasatú *pietas*, *virtus*, *justitia*, *patria*, *fortuna* – segítségével értelmezte. Véleménye szerint a metszeten „a rekatolizáló *Hungaria*, azaz a királyi Magyarország vezető politikusainak és Bécs, azaz a birodalmi politika irányítóinak a céljai és szándékai összetalálkoznak”.¹⁶ A metszet készítésének helyeként Itáliát vagy Németalföldet jelölte meg, megrendelőjeként Nádasdy Ferenc országbíró feltételezte, s ellenségként – az ábrázolás általa valószínűsített tágabb képzőművészeti környezetét bevonva – a törököt tematizálta, akitől védelmezni kellett Rómát és a keresztény Európát.¹⁷

Szilágyi dolgozatának 2019-ben előadásként elhangzott változatához Serfőző Szabolcs hozzászólásában megjegyezte, hogy a propugnaculum-metszet részlemezze az ELTE Egyetemi Könyvtárból „került”¹⁸ a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokába „a nagyszombati nyomdához kapcsolódó dúcokkal együtt, ezért feltételezhető, hogy egy ottani, latin nyelvű kiadványban, címlapelőzékként jelent meg. A proveniencia és a lemez méret (20,6×16,5 cm) alapján feltételezhető, hogy a metszet egy negyedrért formátumú nagyszombati nyomtatvány címlapelőzékeként jelent meg.” Véleményét Serfőző egy 2022. február 10-én kelt, hozzám címzett levelében megismételte, hozzátéve: „Korábban konzultáltam erről Bíró Csillával az OSZK-ban, de nem sikerült beazonosítani a nyomtatványt”.

A tudománytörténethez tartozik végül az is, hogy a Pázmány Péter Katolikus Egyetem *Felekezet és identitás fogalmai és kérdései a kollektív szimbólumok tükrében az ózmán-keresztény határregióban a 15–19. században* elnevezésű kutatócsoportja ezt a részlemezteset választotta logójának. A választás jelzi, hogy a csoport véleménye szerint az ábrázolás eszmei tartalma a fenti időszakra vonatkozik.

13 SZILÁGYI András, „*Clipeus sive propugnaculum christianitatis: Egy európai szállóige időszerűsége és képi megjelenítésének változatai a 17. század második felében*”, in *Irodalomtörténet, tudománytörténet, esztétörténet: Tanulmányok Tarnai Andor halálának 25. évfordulójára*, szerk. PAPP Ingrid, 231–250, Reciti konferenciakötetek 7 (Budapest: Reciti, 2020). Előadásként elhangzott a Tarnai-émlékkonferencia első napján, 2019. szeptember 24-én. Srodecki könyvéhez hasonlóan ez a metszet díszíti a konferenciakötet borítóját.

14 Uo., 234.

15 A címerképen szerinte hét kiterjesztett szárnyú pacsirtamadár látható: uo., 235.

16 Uo., 238.

17 Uo., 238–240.

18 A megállapítást semmiféle írásos adat nem támasztja alá.

Összefoglalva a kutatástörténet megállapításait és feltételezéseit, a rézmetszet a 17. század első (Bubryák) vagy második (Basics, Srodecki, Szilágyi) felében készülhetett Németalföldön vagy Itáliában (Szilágyi), megrendelője Nádasdy Ferenc országbíró (Szilágyi), készítője pedig egy itáliai művész lehetett (Srodecki). A feltételezett proveniencia többek (Gödölle és az ő nyomán Bubryák, Serfőző) véleménye szerint Nagyszombat, ahol egy ismeretlen nyomtatvány címlapelőzékeként jelenhetett meg (Serfőző). Az ábrázolt uralkodói személyek megnevezésével – Hunyadi Mátyás kivételével (Szilágyi) – és a kompozíció két része közti kidolgozásbeli különbség kérdésével a kutatás nem foglalkozott. A feliratok olvasatai részben hibásnak (Basics, Srodecki, Szilágyi) bizonyultak, sorrendjük, összefüggésük és értelmezésük megoldatlan maradt.

Figyelembe véve az eddigieket, megállapítható, hogy a magyar vonatkozású történeti üzenetet hordozó ábrázolás halmozottan problematikus, a datálás, a megrendelés, a kivitelezés, a tartalom, a funkció és a mondanivaló kérdése egyaránt megoldatlan, illetőleg további pontosításra szorul. A problémaegyüttes ösztönzött arra, hogy feltárjam a rézmetszet könyvészeti háttérét, és meghatározzam irodalom- és művészettörténeti szövegkörnyezetét.

Könyvészeti meghatározás

A vizsgálatot a rézmetszet és a hozzá tartozó restaurált nyomólemez kézbevitelével kezdem. Mindkettőt lemértem, és nem jelentéktelen méretbeli különbségeket észleltem. Az eltérések és a levonat hátoldalán lévő, provenienciára (Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, ma Országos Széchényi Könyvtár) utaló 19. századi bélyegző felirata meggyőztek arról, hogy a két restaurált levonat nem készülhetett 1945 után az ekkor tűzben megsérült és deformálódott rézlemezeiről.

A következő lépésben elemeztem a rézmetszet szövegeit, hogy azonosítani tudjam a személyek kilétét. Az ábrázolás szerkezete bizonyos tekintetben emlékeztet az emblematiszta ábrázolásmód 17–18. század fordulóján kiteljesedett, többkomponensű változójára. E variáns sajátosságait figyelembe véve elkülönítettem azokat a szövegrészeket, melyek nem személyekhez társulnak, azaz nem mottófunkciót töltenek be. Ezek – következetesen balról jobbra olvasva – a „Romana Religionis ab Arce – Hungariae Regnum – Deductum et Defensum Christianae Reipublicae Propugnaculum” feliratot eredményezték, amely megnevezi egyrészt az Angyalvárral szimbolizált római katolikus kereszténységet, másrészt a bástyarendszerrel jellemzett Magyar Királyságot. Az utóbbi tényből arra következtettem, hogy a bástyákon álló személyek valószínűleg kivétel nélkül magyar uralkodók. A harmadik szövegrészről úgy véltem, hogy az lehet az ábrázolás témájának összefoglaló megnevezése (‘A kereszténység/keresztény köztársaság útmutató és védelmező bástyája’).

A bástyákon álló alakokhoz rendelt feliratokat és a címerképekre emlékeztető szimbolikus ábrázolásokat kettős, megduplázott mottókként magyarítottam, feltételezve, hogy ezek pontosan definiálják a mögöttük álló uralkodókat. Balról jobbra és fentről lefelé haladva a következő előzetes eredményre jutottam:

1. Szent István első magyar király – „*religione magistra*” (hitoktató) – kettős, úgynevezett Nagy Konstantin-kereszt.
2. Szent László király (a csatabárdal) – „*Virginis auspiciis*” (Szűz Mária védelme alatt) – trónon ülő, jogart tartó Szűz Mária a gyermek Jézussal.

A két szent király további jellemzője a hátuk mögé, kettejük közös bástyájának belsejére függesztett Árpád-házi címer.

3. [Egy pápasághoz hű vagy a pápa által támogatott király] – „*Reverentia Capitis*” (a főség tisztelete) – pápai tiara.

A középkori magyar történelmet átgondolva feltételeztem Károly Róbert személyét, akinek magyar trónigényét a pápa messzemenően és eredményesen támogatta, és aki tisztelettel fordult a pápához/pápasághoz.

4. [Egy keresztes király, hadi vitéz] – „*Virtute Iustitiae*” (az igazság erejével) – kereszt.

A középkori magyar történelemből II. András királyra, a Jeruzsálemet járt keresztes vitézre gondoltam.

5. [Egy Anjou király] – „*Pietate Duce*” (kegyességtől vezérelve) – Anjou liliumok.

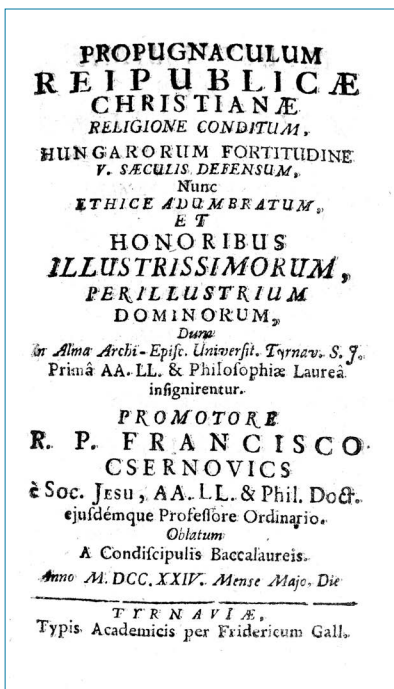
A fiatal királyként ábrázolt Nagy Lajost feltételeztem, aki a harmadik király, apja, a feltételezett Károly Róbert melletti bástyán áll.

6. Hunyadi Mátyás – „*Patria virtute*” (hazai vitézség/vitézséggel) – holló a csőrében gyűrűvel.

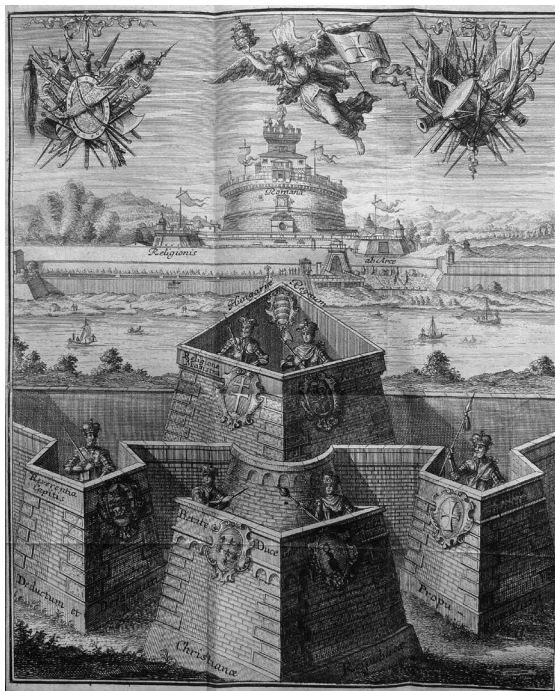
A pápaság tiszteletének és védelmezésének hangsúlyozásaként értékeltem a körülményt, hogy a hat uralkodó közül öt a pápai tiarával és a „*Reverentia Capitis*” mottóval jellemzett király felé fordítja tekintetét.

A megvizsgált levonat hátoldalán lévő pecsét igazolja, hogy a lap a Nemzeti Múzeum Könyvtárából került át a Történelmi Képcsarnok állományába. Ez a körülmény ösztönözte a feltételezést, hogy ha a rézmetszet egy történelmi tárgyú nyomtatvány címlapelőzéke lenne, lehetséges, hogy a könyvcímet vagy annak elemét/elemeit – a díszcímlapok mintájára – tartalmazza az alsó sorba szerkesztett felirat („*Deductum et Defensum Christianae Reipublicae Propugnaculum*”). A régi magyarországi nyomtatványok között¹⁹ egyetlen ilyen toposzszerű címet találtam: egy, a szerzői név (Mind-szenti Antal jezsuita) elhallgatásával megjelent, kétkötetes művet a magyar történe-

¹⁹ A jelenleg érvényes meghatározás szerint ez az 1850 előtti nyomtatványanyag egészét jelenti.

3. kép

4. kép

lemről, melynek főcíme *Propugnaculum Reipublicae Christianae*,²⁰ azaz a metszettelirat három utolsó szava fordított sorrendben.

A mű első (1724–1725) és második kiadása (1729–1730) egyaránt Nagyszombatban jelent meg az akadémiai nyomdában, szerzője Mindszenti Antal jezsuita. Mivel az első kötet foglalkozik a Mohács előtti magyar történelemmel, először ezt vettem kézbe a budapesti Egyetemi Könyvtárban,²¹ azt keresve, hogy a mű tartalmában megtalálható-e a rézmetszeten látható személyekhez társított mottók. Négy esetben pozitív lett az eredmény: a mű megfelelő fejezeteiben Szent István személyéhez a „Religione Magistra” kifejezés társul, a Szent Lászlóról szóló részben szerepel a „Virginis Auspiciis”, Nagy Lajosnál a „Pietate Duce” és Hunyadi Mátyásnál a „Patriae Virtuti” összetétel olvasható. Ugyanakkor a kis méretű, tizenkettedrét formátumú kötetnek ez a példánya nem tartalmaz rézmetszetet.

Ezt követően kézbe vettem három kiválasztott budapesti nagykönyvtár összes példányát, hogy közelebb kerüljek a mű és a rézmetszet lehetséges kapcsolatához. (3. kép) Elsőként a Magyar Tudományos Akadémia külső raktárában tárolt, első tulajdonos-

20 [Antal MINDSZENTI], *Propugnaculum Reipublicae Christianae*, 2 köt. (Nagyszombat: Typus Academicus, 1724–1725).

21 ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Gb 71.

ként 1755-ből a nagyszombati jezsuita kollégiumot jelző, majd a rátóti Vigyázó-könyvtár pecsétjét, végül az MTA Vigyázó Ferenc Könyvtára jelzetét (9359) tartalmazó, az első és második kötetet egybekötve őrző példányt vettem kézbe (érvényes jelzete: M Tört. 0.6154). Megállapítottam, hogy a példány címlapelőzékként tartalmazza a Magyar Nemzeti Múzeumból ismert rézmetszet egy levonatát vízszintesen és függőlegesen egyaránt kétszer – azaz három-három részre osztva – behajtogatva. (4. kép)

A három nagykönyvtár²² teljes vonatkozó állományának áttekintését táblázatban összegeztem az egykori tulajdonosok megnevezésével:

Őrőhely	Jelzet	Kötet	Kiadás	Megjegyzés	Possessor	Címlapelőzék
MTA KIK	M.Tört. 0.6154	1–2. egybe- kötve	1724		Coll. Tyrnáv.S.J.1755 Bojári Gróf Vigyázó Rátóth A M. Tud. Aka- démia Vigyázó Ferenc könyvtá- ra 9359	1. köt.: van
MTA KIK	552.549	1.	1724	Korábbi jelzet: M.Tört. 0.1100 Ad usum Fr. Leonis Mariae Száicz Ord. Serv.B:M:V.1770	Sig. Prior Conv. Agriens. SS. Ord. Servorum B:M:V	nincs
MTA KIK	527.546	1.	1724		Kovats mp.	nincs
ELTE EKL	Gb 71	1.	1724			nincs
ELTE EKL	Gb 185coll.1	1.	1724	coll.2: [J. Bissel], Tuba Jambica, [Amberg], 1670		nincs
OSZK	213.967	1.	1724	colligálva volt, de a coll.2 hiányzik	Ex Bibl. Com. F. Szechenyi	nincs
OSZK	213.985	1.	1724			van
OSZK	279.947[:1]	1.	1724			nincs

22 Rövidítések: MTA KIK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ; ELTE EKL = Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár; OSZK = Országos Szechenyi Könyvtár.

Örözhely	Jelzet	Kötet	Kiadás	Megjegyzés	Possessor	Címlap-előzék
OSZK	M 279.947:2	1.	1724	leírását láttam a katalógusban, de a muzeális példányt nem kaptam kézbe		van
OSZK	M 279.947:3	1.	1724	leírását láttam a katalógusban, de a muzeális példányt nem kaptam kézbe		van
MTA KIK	M.Tört. 0.290[:1]	2.	1725		Collegij S.J. Claudipol. Ex dono R.P. Johannis Fridvaldszki e Soc. Jesu libellum suis adnumeret Anno 1767. d.31. Januar	nincs
MTA KIK	M.Tört. 0.290:2	2.	1725	Korábbi jelzet: M.Tört. 0.33	Emerici Moseny Possidet hunc librum Steph: Bijdeskutij Anno Dni 1757. Die 4.Maji I. Erdödy mp.	nincs
MTA KIK	M.Tört. 0.290:3	2.	1725	Korábbi jelzet: M.Tört. 0.884	Ex libris Josephi Dombay Viennae die [...?] Decembri 1730	nincs
MTA KIK	552.865	2.	1725		Conv:S:Martini ad Sabar[iensis] Ord. Praed.	nincs
ELTE EKL	Gb 4:1	2.	1725		Inscriptus Bibliothecae Conv. Pestiensis O.S.P.P.E 1749	nincs

Őrzőhely	Jelzet	Kötet	Kiadás	Megjegyzés	Possessor	Címlap-előzék
ELTE EKL	Gb 4:2	2.	1725		Inscriptus Coll. Bud. S. J. 1760	nincs
ELTE EKL	Gb 4:3	2.	1725			nincs
OSZK	213.971	2.	1725		Bibl. Hung. Jankov. H. ord. 2.	nincs
OSZK	213.969	1.	1729		Ex libr. Josephi Mich. Dongo [?] m.p. 1735	nincs
OSZK	319.446	2.	1730		A Budapesti Belvárosi Ferencendi Zárda könyvtárából	nincs

Az áttekintés szerint Mindszenti Antal munkája nem tekinthető ritka műnek. Mindkét kiadása Fridericus Gall nyomdavezetése idején jelent meg 1724–1725-ben, illetve 1729–1730-ban Nagyszombatban. Az első és a második kötet alcímei kissé eltérnek a két kiadásban:

1. kötet: 1724 religione conditum, Hungarorum fortitudine V. Saeculis defensum, Nunc ethice adumbratum
1729 religione conditum, Hungarorum fortitudine V. Saeculis defensum
2. kötet: 1725 in Hungaria iniquis casibus prodita, At sibi virtutibus paternarum aemulis glorioso heroum sanguine, et magnorum imprimis Ex Austriaco Domo Regum pietate reddita restitutum, et ethice adumbratum
1730 in Hungaria iniquis casibus prodita, At sibi virtutibus paternarum aemulis glorioso heroum sanguine, et magnorum imprimis Ex Austriaco Domo Regum pietate reddita restitutum

Míg az első kiadás a nagyszombati jezsuita egyetemen, a második Nyitrán a Szent Péter és Szent Pál mariánus ferences konventben volt promóciós kiadvány. A két kiadás könyvtestének, azaz a keretszövegek és kiegészítések nélküli műnek a szedése azonos, tehát a második kiadás a korábbiak olyan címlapkiadása, melyet a nyitrai mariánus ferencesek saját promóciós szokásaikhoz igazítva rendeltek meg. Ez az eltérő célzat érintette az első kiadás mindkét kötetének címében az alcímhez tartozónak tekinthető „Nunc ethice adumbratum”, illetve „ethice adumbratum” kitélt. Az első kiadás főszövegében, valamint a hozzá illesztett függelékben több helyen megtalálhatók „ethice

adumbratum”, azaz erkölcsfilozófiai szempontból előadott részek.²³ Ezek közül a második kiadásban a könyvtesthez nem tartozó első kötetbeli „Problema Ethicum” és a második kötet végén a „Problemata in actu decisa” című részek hiányoznak, bizonyítva, hogy ezek a szövegegységek nem részei Mindszenti munkájának, így annak címéhez sem tartozhatnak hozzá.²⁴ A vonatkozó „ethice adumbratum” címfüggelék a nagyszombati vizsga helyi aktualizálásához igazítva jelent meg az első kiadás első és második kötetének címlapján, valószínűleg a vizsgáztató (promotor), Csernovics Ferenc kérésére, illetve általa beillesztve. A két kiadás közötti további eltérés a keretszövegek kicserélődése, a természetszerűen különböző diáknevek, valamint az eltérő alkalmakhoz illoen átalakított címeket kiegészítő egységek.

A két kiadás könyvészeti azonosítását, az első és második kötet egymáshoz rendelését nehezíti, hogy Petrik Géza magyar nemzeti bibliográfiaként kezelt összeállításában és annak pótlásaiban²⁵ Mindszenti munkája eltérő szerzői nevek, illetve a cím alatt található meg. Így az első kiadás első és második kötetét Csernovics Ferenc promotor neve alatt lelhető fel (I:466), ugyanakkor az első kötetet felvették a cím alatt is (III:149). A második kiadás első kötetét Mindszenti Antal nevéen (V:324), a második Hargas Márk mariánus ferences nevéen (II:69) szerepel.

A három könyvtár állományában a propugnaculum-rézmetszet kizárólag az első kiadás első kötetéből adatolható: a tíz megvizsgált kötetből négy tartalmazza. Ennek alapján valószínű, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában őrzött két levonat az egykor a Nemzeti Múzeum Könyvtárának nevezett jelenlegi nemzeti könyvtár állományának valamelyik metszet nélküli példányából származik, s a levélasztás után a restauráláskor kivastalták belőlük a hajtásnyomokat.²⁶

Mindszenti Antal²⁷ összefoglalása a jezsuita rend egyik sarkalatos történetfilozófiai elképzelését, az isteni providentia által irányított és meghatározott történelem elgon-

23 Az első kötet végén a „Caput ultimum” és a K_{12v} levélen a „Problema Ethicum” rész; a második kötet végén a „Problemata in actu decisa” című rész.

24 Szörényi László, nem ismerve a mű második kiadását, a Mindszenti-mű címének részeként értelmezte az „ethice adumbratum” kifejezést, amit megkérdőjelez az első kötet címében a „Nunc ethice adumbratum” (‘most/ezúttal erkölcsfilozófiai szempontból előadva’) kifejezés. Szörényi László, „A 18. századi magyarországi jezsuiták Mátyás királyról alkotott képe”, in Szörényi László, *A mindenküi eltöltő balgaság dicsérete: Tárcaék és tanulmányok*, 86–99 (Budapest: Nap Kiadó, 2019), 88. A dolgozat korábbi kiadása: *Napút* 20, 4. sz. (2018): 84–92.

25 PETRIK Géza, *Magyarország bibliográfiája 1712–1860*, 1–4. köt. (Budapest: Dobrowsky, 1888–1892); KOMJÁTHY MIKLÓSNÉ és mások, szerk., *Magyarország bibliográfiája 1712–1860*, 5–9. köt. (Budapest: OSZK, 1971–2017).

26 Az ELTE EKL metszettára is a saját könyvtári állományból levélasztott metszetekkel bővült a könyvtár történetének egy szakaszában.

27 Mindszenti Antal Nagyszombatban született 1687. július 24-én, jezsuita tanulmányi éveit megfordult Bécsben, Leobenben, Győrben, Besztercebányán és Egerben, majd négyes fogadalmát 1720. augusztus 15-én Kassán tette le. Kassáról 1722-ben Nagyszombatba került, majd ismét Kassára (1727–1730) irányították. 1731–1734-ben Nagyszombatban a *Szentírás* professzora, innen Kolozsvárra került, ahol pályafutása csúcására érve a jezsuita kollégium rektora (1735–1736) lett holtáig (1736. április 15). Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus Generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*, 3 köt. (Roma: Institutum Historicum S. I., 1987–1988), 2:1026–1027. Az életút ismeretében

*magnanima volantes, figite in summis montibus
 fides sapientie, irremia fratris beatus nostri tem-
 poris; atas hinc fides an quieti datura conuenit
 an saluam patriam in tuto possunt, emeritis bella
 Ducer, nullisque vallibus ex omni hoste coronis,
 adfinitibus evas regnum propugnaculi. Vos
 scietis Dallas exereat consilii, experitur virtutem,
 acuit vires, excelsit sapientiam, ut inuestis im-
 penat vires patrie propugnaculo. Heretis ad ar-
 canis consilia accipite propofium:*

*Hungaria, è oia genus & sanguinem & nomi-
 na fratris, curia inedit capui, ornata circuli
 arcibus, manibus, propugnaculi, fite qui d' ter-
 minales iuxta & penates Divi arcibus plavique du-
 spientur, nisi qua Europe regio, bis patria ve-
 jura sit frequentissima, eaque nomine dicta pu-
 eberrime acis castrosum, sive quia Pro II. & me-
 liori Europe solium fuerit è devotus Patrum Ve-
 jorum adit, ut Christiana Republica, arcibus
 fides audire propugnaculum. En arcis mentis,
 in qua Vos inducere contendit sapientia! En fron-
 tem propugnaculi.*

*Roma & Imperij moles invicta, Religionis ar-
 xis inedit, ab hac ingenti terrarum irachia de-
 currit Hungaria opere quadrato ac perovisio, la-
 tus hinc gemitus sine posse pitis coronati fite,
 non longè tendentes sanctissimi Reges, hinc
 Stephanus aspici figurat, in quo vincat olim
 Constantinus, ac geminatum cum leuare: Reli-
 gione Magistra. Inde Ladislaus Hungarorum Do-
 minus in solo regio sepe servatis magnam assen-
 tas ac circumscriptio: Virginia au Picula. Hu-
 militer plane in gemitum proccurrit cornu inus-
 ducere, dexteras quidem Caroli Neapolitani &
 tyram Pontificum intra scutum imponere &
 circumscriptio: Reverenti Capitis, Romanis
 nempe Pontificis opera in solium ac incepta gis-
 tulo 3*

*evellè; knistnas Andrà Jerofolymitand, cuius
 seuum similitem ferebat crucem cum epigrapha:
 Vindice iustitia; ut pote qui condicanda in liber-
 tatem Palistinæ arma susceperat. Princes ultra
 conjugalem amorem iustus. Infimè venone in
 acutum angulam produxere ejus Tudoricus &
 Matibos Humiades, ejus quidem onoi vltim-
 sur propugnaculo, hinc fere iustis figurè. Unam
 propugnaculi oram Neapole incepta hinc i refer-
 roni ornat cum lemmate: Pietate Vindice, nam
 dum indignam fratris necem ulcisceretur, Nea-
 polim Hungaria adiecit. Alteram oram Hun-
 miadis corvus annulum vltimo profrens coronam
 bat subscriptò: Patria virtute seu fortitudine, quò
 unè novitè, & fultissimè imperium Hungaror-
 rum. En formam propugnaculi, quod miran-
 dam orbi Colitervaque possit Imperator.*

*At quorūm ista incepta moles? Habete arebi-
 yelli providentiam: Grecia bene Grecia! seu bo-
 ninum providentia! seu admittant! Grecia
 Palladis utriusque regia, sapientia factorum,
 arrium domitium, Christiana ara altera Reipub-
 lica, Constantini delictum, cura, gloria! èd
 favoris deflexit, ut illius contra imperis nova
 moenia condiderentur; èd inceptam imperij de-
 currit arvegantia, velut augustam iuxta pro-
 volvit Alis, sanctitatem religioni poluit super-
 stitio & impietas, ut dimidium illud imperij in
 lucris nequitia numeraverit ingeniorum tenebras,
 errorum chaos, superstitionum colluvium, in-
 equum tyrandem; èd auultus indignior, quò Ro-
 mane fidei, fultissimè religionis nova libentis
 evrat pericula, pontis infidat, furias & arma im-
 militat barbaris Otomannis. Et hac est illa de-
 jicit acies, cuius asultibus Hungarum DEUS
 appofuit in propugnaculum.*

*Hic scripta est, in quod invidis tui, & propa-
 gna*

5. kép

dolását példázza. Korábban ehhez hasonló, a magyar történelmet a honfoglalást köve-
 tő keresztény hitre téréstől a 18. század második évtizedéig bemutató áttekintés nem
 jelent meg.²⁸ A mű első része a mohácsi csatáig, a második része 1526-tól az 1720-as éve-
 kig, azaz a megírás egykori „jelenkoráig” terjed.

A mű tartalma röviden úgy foglalható össze, hogy a keresztény hitre térés utáni el-
 ső ötszáz évben Magyarország folyamatosan a kereszténység védőbástyájául szolgált,
 és ezt a bástyát maga a keresztény vallás építette fel (1. kötet). Később ez a propugnacu-
 lum különféle okok, mindenekelőtt a magyarok bűnei miatt leomlott, de újra felépült a
 mohácsi csata utáni kétszáz évben, elsősorban az Ausztriai-házból származó magyar
 királyok kegyesség révén (2. kötet).

Nagyszombatban a kiadvány felajánló a felavatott hallgatók évfolyamtársai vol-
 tak.²⁹ Az első kötetet a „Studiosissimi Physici Condiscipuli” ajánlották az új baccalau-
 reusok közül hat személynek, akik kiegyenlítették a mű kiadásának költségeit.³⁰ A má-
 sodik kötetet a „Studiosissimi Philosophi emeriti” ajánlották az új filozófiai magisterek

megkérdőjeleződik Szörényi László véleménye, mely szerint Mindszentit műve első kötetének tartal-
 ma miatt, mintegy büntetésből helyezték Nagyszombatból Kolozsvárra. SZÖRÉNYI, „A 18. századi...”,
 99. Mindszenti ugyanis a munka első kiadása után, a kassai éveket követően ismét Nagyszombatban
 tevékenykedett.

28 SZÖRÉNYI László, „Szent István szerepe a jezsuita Mindszenti Antal (1687–1736) történetfilozófijában”,
 in SZÖRÉNYI László, *Titkos örök kötet: Tanulmányok*, 138–147 (Budapest: Nap Kiadó, 2020).

29 SZENTPÉTERY Imre, *A bölcsészettudományi kar története 1635–1935* (Budapest: Pázmány Péter Tudomány-
 egyetem, 1935), 57–58.

30 Az újonnan avatottak teljes névsora a kötet végén található.

közül a kötet két mecénásának.³¹ Mindkét évben az adott fokozatot elérők promotora Csernovics Ferenc,³² a filozófia tanára (1724-ben „professor physicae”, 1725-ben „professor metaphysicae”),³³ a kötet szerzőjének tanártársa volt.

Irodalomtörténeti szövegkörnyezet

A könyvészeti meghatározás nyomán a propugnaculum-rézmetszet jelenleg ismert állapotában címlapelőzők funkcióban datálható 1724-ből. Megrendelése a nyomtatvány megjelentetéséhez köthető, kivitelezése az őrzőkönyvvel együtt a nagyszombati akadémiai nyomdához kapcsolható.³⁴ Mivel a rézmetszet Mindszenti Antal magyar történelmet áttekintő munkája³⁵ első kiadásának első, az eseményeket a mohácsi csatáig követő kötetében található, magában a műben kerestem további nyomot a rézmetszet tartalmának pontosításához. Az évfolyamtársak (condiscipuli) által az új baccalaureusokhoz címzett ajánlásban, melyet minden valószínűség szerint nem Mindszenti, hanem az ő munkáját ajándékkönyv-kontextusba helyező promotor, Csernovics Ferenc fogalmazott meg (5. kép) Mindszenti munkájának ismeretében, részletes és pontos leírás és értelmezés olvasható a rézmetszetről, „En frontem propugnaculi” (‘íme/nézd a propugnaculum [ti. a nyomtatott mű] elején [ti. a címlapelőzőkén]’) megjegyzéssel (6–7. kép).³⁶ A címlapelőzőkre vonatkozó részt teljes terjedelmében idézem, alatta pedig saját fordításomat adom:

-
- 31 Az új magisterek teljes névsora itt is a kötet végén szerepel, ők jobbra azonosak az előző évi új baccalaureusokkal.
- 32 Csernovics Ferenc (Csernovich, 1684–1736) 1723–1725 között volt a filozófia nagyszombati tanára, előtte és utána (1721–1722, 1726) Kolozsváron oktatott. LUKÁCS, *Catalogus Generalis...*, 2:199.
- 33 Ladislaus LUKÁCS, *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I.*, 7. köt., 1718–1733 (Roma: Institutum Historicum S. I., 1993), 343, 398.
- 34 A propugnaculum-rézmetszet rézlemezének Magyar Nemzeti Múzeumba kerülését továbbra is homály fedi.
- 35 Mindszenti Antal e művével Szörényi László eddig hat tanulmányban foglalkozott: SZÖRÉNYI László, „Az Amade család keresztes lovag őseiről szóló genealógiai legenda”, in SZÖRÉNYI, *A mindenkint eltöltő...*, 81–85; korábbi megjelenése: *Lelkiség és irodalom: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. BAJÁKI Rita, 424–427 (Budapest: MTA–PPKE, 2017); SZÖRÉNYI, „A 18. századi...”; SZÖRÉNYI László, „A mohácsi csata emlékezete a 18. századi magyarországi neolatin irodalomban”, in SZÖRÉNYI, *Titkos örök kötélt*, 99–137; korábbi megjelenése: *Több mint egy csata: Mohács; Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, szerk. FODOR Pál és VARGA Szabolcs, 209–232, Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet (Budapest: MTA BTK, 2019); SZÖRÉNYI, „Szent István...”; SZÖRÉNYI László, „Mindszenti Antal a Zrínyiekről”, in SZÖRÉNYI, *Titkos örök kötélt*, 148–159; korábbi megjelenése: *Hortus amicorum: Köszöntőkötet Egyed Emese tiszteletére*, szerk. BARTHA Katalin, 92–97 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017); SZÖRÉNYI László, „Gyászének és újjáépítési tervzet”, in *Barokk történetirők Magyarországról, Magyarországon*, szerk. FEHÉR Bence és TÓTH Anna Judit, 93–104 (Budapest, Magyarországtudató Intézet, 2022). Szörényi László szóbeli közlése szerint a Mindszenti-munkát xeroxmásolatból használta.
- 36 A rézmetszet ismeretének hiányában Szörényi László nem egy valóságos, konkrét képként, hanem elképzelt képleírásaként értelmezte a leírást, melyet – mint írja – maga Mindszenti fogalmazott meg „egységes történetfilozófiája”-ként. SZÖRÉNYI, „Szent István...”, 139–142.

in qua Vos inducere contendit sapientia! En frontem propugnaculi.

Roma & Imperij moles invicta, Religionis arx petra insidet, ab hac ingenti terrarum tractu decurrit Hungaria opere quadrato ac pervetusto, latus huic geminum bina prope pinnas exornant scuta, non longe tendentes sanctissimi Reges, hinc Stephanus aspiciit signum, in quo vincebat olim Constantinus, at geminatum cum lemmate: Religione Magistrâ. Inde Ladislaus Hungarorum Dominae in solio regia sceptra ferentis imaginem ostentat his circumscriptam: Virginis auspiciis. Humiliore plano in geminum procurrit cornu lineas ducente dexterâ quidem Carolo Neapolitano & tyram Pontificiam intra scutum imponente et circumscribente: Reverentiâ Capitis, Romani nempe Pontificis operâ in solium ac inclyta gesta evectro;

evectro; sinistras Andream Jerosolymitanum, ejus scutum simplicem ferebat crucem cum epigrapha: Vindice justitiâ; utpote qui vindicande in libertatem Palestina arma susceperat Princeps ultra conjugalem amorem justus. Infima regione in acutum angulum produxere opus Ludovicus & Matthias Hunniades, ejus quidem quot visuntur propugnacula, hæc fere sunt figurâ. Unam propugnaculi oram Neapolis insigne liliæ referentem ornat cum lemmate: Pietate Vindice, nam dum indignam fratris necem ulcisceretur, Neapolim Hungariae adjecit. Alteram oram Hunniadis corvus annulum rostro præferens coronabat subscripto: Patriâ virtute seu fortitudine, quæ una meruit, & sustinuit imperium Hungarorum. En formam propugnaculi, quod mirandum orbi Coeli terraeque posuit Imperator.

6–7. kép

En frontem propugnaculi. Roma et Imperij moles invicta, Religionis arx petrae insidet, ah hac ingenti terrarum tractu decurrit Hungaria opere quadrato ac pervetusto, latus huic geminum bina prope pinnas exornant scuta, non longe tendentes sanctissimi Reges, hinc Stephanus aspiciit signum, in quo vincebat olim Constantinus, at geminatum cum lemmate: Religione Magistrâ. Inde Ladislaus Hungarorum Dominae in solio regia sceptra ferentis imaginem ostentat his circumscriptam: Virginis auspiciis. Humiliore plano in geminum procurrit cornu lineas ducente dexterâ quidem Carolo Neapolitano et tyram Pontificiam intra scutum imponente et circumscribente: Reverentiâ Capitis, Romani nempe Pontificis in solium ac inclyta gesta evectro; sinistras Andreas Jerosolymitano, cujus scutum simplicem ferebat crucem cum epigrapha: Vindice justitia; utpote cui vindicandae in libertatem Palestinae arma susceperat Princeps ultra conjugalem amorem justus. Infima regione in acutum angulum produxere opus Ludovicus et Matthias Hunniades, cujus quidem quot visuntur propugnacula, hac fere sunt figura. Unam propugnaculi oram Neapolis insigne lilies referentem ornat cum lemmate: Pietate Vindice,³⁷ nam dum indignam fratris necem ulcisceretur, Neapolim Hungariae adjecit. Alteram oram Hunniadis corvus annulum rostro præferens coronabat subscripto: Patria virtute seu fortitudine,³⁸ qua una meruit, et sustinuit imperium Hungarorum. En formam propugnaculi, quod mirandum orbi Coeli terraeque posuit Imperator.³⁹

Róma és az Imperium, valamint a vallás [azaz mindezeknek a jelképe a rézmetszeten az Angyalvár] védőbástyája Hungaria, melyen védőeszközök [pajzsok] és oltalmazók [személyek] láthatók. Így két ikerpajzzsal egymás közelében a legszentebb királyok [állnak]: István [pajzsán] azzal a kereszttel, melynek jegyében egykor Konstantin győzött, és ezt megkettőzve a vallás mestere mottóval, valamint László [pajzsán] a királyi trónon [ülő] pálcát [jogart] tartó Magyarok Asszonyával [Űrnőjével] és a Szűzanya égisze alatt mot-

37 A rézmetszeten a „Pietate duce” olvasható.

38 A rézmetszeten a „Patria Virtute” olvasható.

39 [MINDSZENTI], *Propugnaculum...*, 1:)_{2v}-(_{3r}.

tóval. Alattuk a két további iker [uralkodó] Nápolyi Károly, az ő pajzsában pápai tiara, és ezt körülveszi a felirat [mottó]: *a főség tisztelete, azaz ő [az, aki] a római pápa tiszteletét és tetteit trónra emelte. Mellette Jeruzsálemi András, aki a pajzsán egyszerű keresztet hordozott, és az ő felirata az igazság bajnoka, ő [volt az], aki a házastársa szereteten túl[lépve – utalás felesége, Meráni Gertrúd 1213. évi megölésére] fegyvert fogott Palesztina felszabadítására [ötödik kereszties hadjárat, 1217–1221 – II. András ennek első szakaszában vett részt seregével 1217–1218-ban]. Az alsó régióban a bástyán Lajos és Hunyadi Mátyás. Egyikük [ti. Nagy Lajos] bástyáján nápolyi [ti. Anjou] lilimokkal teli pajzs azal a mottóval, [hogy] *a jámborság oltalmazója*, ugyanis miközben bosszút állt testvére [András/Endre] haláláért, Magyarországhoz csatolta Nápolyt. Hunyadi [Mátyás] a [bástya] másik felén, pajzsán holló a csórében gyűrűvel és megkoronázva a felirattal: *a haza erényéért* vagy *vitézségéért*, amellyel kiérdemelte és fenntartotta a Magyarok Birodalmát. Íme ez az erőd [védőbástya] formája, melyet a menny és a föld uralkodója [ti. Isten] a világ csodájára emelt.*

Az új baccalaureusoknak szóló ajánlás ezt követően bemutatja az ellenséget, azaz a törököt, akivel szemben áll Hungaria a kereszténység védőbástyájaként, hozzátéve: „Et haec est illa hostilis acies, cujus assaultibus Hungariam DEUS opposuit in propugnaculum.” (‘Ez pedig az ellenség, amelynek támadásai ellenében Magyarországot Isten erődként állította szembe.’)⁴⁰

Eszerint a címlapelőzők szorosan kapcsolódik a keresztény Magyarország történetének első ötszáz évéhez, annak mintegy sommás képi megjelenítése, háttérben a jezsuita providentiagondolattal. Az Angyalvár egyként szimbolizálja Rómát, a Német-római Birodalmat és a kereszténységet; a bástyarendszer a rajta elhelyezett személyekkel, a hozzájuk társított pajzsokkal és mottókkal maga a Hungaria-védőbástya (propugnaculum), melyet az ellenség egészen a mohácsi csatáig nem tudott lerontani. Az ajánlás megerősíti és pontosítja a párba állított uralkodóalakok azonosítására tett kísérlet eredményét: Szent István és Szent László, Károly Róbert és II. (Jeruzsálemi) András, valamint I. (Nagy) Lajos és Hunyadi Mátyás. Az ajánlás szerint mindez az isteni providentia alkotásaként értelmezendő.

A történelmi munka után a kötet közli a nagyszombati egyetem aulájában felavatott új filozófiai baccalaureusok teljes névsorát.⁴¹ Végül a kötetet – a rézmetszet leírásához hasonlóan – újabb kontextusba is elhelyezték egy, már a cím részeként hangsúlyozott („Nunc ethice adumbratum”) erkölcsfilozófiai kérdésfelvetéssel:

Problema ethicum. An Religio, an vero Fortitudo militaris plus ornamenta attulerit Hungariae per prima quinque saecula ab ejus in regnum institutione? Vide pag. 222.⁴²

40 Uo.,)3r.

41 Köztük azzal a hat diákkal, akik mecénálták a kötet megjelenését.

42 Ezt követi egy matematikai kérdésfelvetés is, amely azonban nem az ajándékkötet tartalmára reflektál.

Etikai probléma. Vajon a vallás vagy pedig a hadi vitézség [erő] tette-e Magyarországot eredményesebbé a királyság megalapításától kezdődően az első öt évszázad során? Lásd a 222. oldalt.

Mindszenti munkájának hivatkozott 222. oldalán egy, a fentivel lényegében egyező értelmű eldöntendő kérdés olvasható:

[...] pro coronide totius laboris quaerere contigit, ac in utramque partem disceptare coram senatu populoque Academico in eo honoris acta, pro quo hoc propugnaculum construebatur, an ad Hungarorum, de quibus evoluta est pagina, salutem, felicitatem, gloriam plus contulisse videatur, an fortitudo?

A kérdés megvitatásához a mű huszadik fejezete után, a „Caput ultimum”-ban két alfejezet olvasható a lehetséges főbb érveket összefoglalva: „Momenta religionis” (222–229), illetve „Momenta fortitudinis” (229–234) címmel.

Az ajándékkötétként megjelent történelmi mű, annak átgondolt invenciót tükröző címlapelőzéke, kép és szöveg együttes tudatos belehelyezése az erkölcsfilozófiai vita-kérdésbe nem tekinthető egy szokványos baccalaureusi vizsga részének. Ez arra ösztönzött, hogy a vonatkozó nagyszombati historia domusban⁴³ megkeressem, vajon miként írták le az eseményt, kitértek-e a leírásban Mindszenti művére, különös tekintettel a címlapelőzékre? A vonatkozó feljegyzést a historia domust ekkor hivatalból vezető Georgius Naymayr készítette.⁴⁴ Maga a bejegyzés a „Scholae” rész cím alatt található, tárgyalja Mindszenti művének első kötetét,⁴⁵ de nem tér ki a címlapelőzésekre.

Az ábrázolás további kontextusának nyomon követése érdekében kézbe vettem Mindszenti Antal munkájának második kötetét is. Ezt az 1724-ben baccalaureussá avatott diákok egy része kapta 1725-ben sikeres magisteri vizsgájuk alkalmából ajándékkötétként a diáktársaktól. Ez utóbbi vizsgának ugyancsak Csernovics Ferenc volt a promotora. A kiadvány ajánlása az első kötet hat mecénása közül két személynek szól, akik pénzadománnyal lehetővé tették a második kötet megjelenését. A kötet „Perillustris Domini” megszólítású ajánlásának egyik gondolata felidézi az első kötetet, melyhez – mint írja valószínűleg itt is a vizsgáztató Csernovics – „addidimus in fronte ima-

43 „Annuae Collegij Tyrnaviensis”, 1711–1768, Kézirat, ELTE EKL Kézirattár Ab 123.

44 LUKÁCS, *Catalogi*, 343.

45 „Libellus sub titulo propugnaculum reipublicae Christianae quod religione fuerit conditum est Ungarorum fortitudine quinque saecula defensum praeter Ungariae originem bella, variam, fortunam foedere Magistratus et leges, quo in Universam pene historiam non plus donis stilleris egregiis relatum refellebantur ea quae de indole, ac moribus Ungarorum res Ungaricas non aliter et dubia fama docti, et noviores cum Ungaris saepe numero et familiariter versati, scripsere falso historiographi. Quanquam illi proinde ne hi in veritatem deliquerint non tamen perinde et venia digni. Quandoquidem afamatur pariter decepti commiserationem mereantur si alijs credilitatem illuserint; Virgam ut minimum censoriam, qui a gentis auae splendor illa aciem oculorum at mentis habetari, ut nihil sincere intueantur, Labes tamen alienas videre se narrent, an diserte et sine ambigibus, jam ex abliquo, dum sic laudent, ut demum quae laudarent vitia esse interpretentur.” „Annuae...”, Anno 1724, fol. 117r.

ginem, ut e primo antemuralis aspectu, totius intima propugnaculi conjiceretis”⁴⁶ Majd áttér a mű folytatásának bevezetésére, a második kötetben tárgyalt kétszáz évre, melyben Isten akaratából újra felépült a Hungaria védőbástya (propugnaculum). Az utóbbi – mint a kötet alcíme előre jelzi – „Et magnorum imprimis Ex Austriaca Domo regum pietate Reddita restitutum”, azaz nagyjából az Ausztriai-házból való királyok kegyessége következtében állítottatott vissza. Az ajánlás szövegében hosszú leírás olvasható a mohácsi csatavesztés utáni kétszáz évben felépült új propugnaculumról. A védőbástya „megjavítói”-hoz, azaz az Ausztriai-házból származó magyar uralkodókhoz – az első kötet címlapelőzőkének nyomán – a leírásban cselekedetek, jelvények, éretyek és mottók kapcsolódnak az allegorizáló képiség jegyében. A magyar történelem első ötszáz évének uralkodóitól eltérően ezek a királyok azonban – hangsúlyozza az ajánlás – tevélegesen nem voltak harcosok, egyikük sem állt bástyafalon, mégis sikerült győzniük. A képzeletben részletesen „kivetíthető” és követhető leírásról nem derül ki a szövegből, hogy az képi formában megvalósult-e. Valószínűleg ezért szólította fel az ajánlás írója az új magistereket arra, hogy gondolatban töprengjenek el a leírt képen („Quam imaginem dum animo concipitis [...], ’amíg ezen a képen töprengsz...’”).⁴⁷

Az első és második kiadás második kötetének megvizsgált példányaiban⁴⁸ nincs nyoma a kiadványhoz tartozó rézmetszetnek. Az ajánlásban leírt „ábrázolás” („imago”) valószínűleg egy, az első kötet címlapelőzőkétől ihletett „képes” gondolat, azaz a propugnaculum-metszet újabb kontextusa.⁴⁹

46 [MINDSZENTI], *Propugnaculum...*, 1:)(2v.

47 Uo.,)(2v-)(3v.

48 Kilenc példány 1725-ből és egy példány 1730-ból.

49 Az első kötet végén olvasható erkölcsfilozófiai kérdésfelvetés „mintájára” a második kötetben szintén a filozófia új magistereinek név szerinti felsorolását követően kaptak újabb megválaszolendő kérdéseket a diákok – visszaulással a megállapításra, hogy az Ausztriai-házból származó magyar királyok tevélegesen nem vettek/vesznek részt a harcokban: „Problemata in actu decisa. I.Utrum plus conferat ad belli eventum et salutem regnorum summos Principes praelijs interesse? an per inferiores belliduces administrare bellum? II.Utrum ad restauratam e suis ruinis Hungariam plus Religio contulerit? an bellica fortitudo? Finis.” (1. Mennyiben járul hozzá a háború kimeneteléhez és a királyságok üdvéhez/ biztonságához az, hogy fő fejedelmek részt vesznek-e a csatákban? vagy inkább vívják meg a háborúkat az alsóbbrendű harcosok? 2. Vajon a vallás járult-e jobban hozzá ahhoz, hogy Magyarország újra felépüljön romjaiból? vagy a hadi vitézség?) A kötet kapcsán a nagyszombati *Annuae litterae* 1725. évi bejegyzésében, melyet az íráskép alapján ebben az évben is Georgius Naymayr vezetett, mindössze erre a két kérdésfelvetésre vonatkozóan olvasható megjegyzés a „Res literaria” részcím alatt: „Problemata occasione fecit libellus a condiscipulis oblatus ac inscriptus: propugnaculum Reipublicae Christianae multis erroribus proditu, sed virtute Majorum aemula, haeroum Sanguine, ac Maximorum ex Austriaca domo Caesarum pietate, et providentia restitutum: qui libellus cum Hungariae fata usque ad presentem, id e ducentesimo Anno a Clade Mohatsiane persequate, postquam Rex ex infelici praelio fugus interijt; Dubium fecit: an expedit Principes maximos prolijs, ut factitatum, inetrasse: et placuit disceptare.” „Annuae...”, fol. 122v.

A vizsgálat e pontján talán nem elhamarkodott feltenni a kérdést, vajon kinek az invenciója nyomán, és ki által valósult meg a tárgyalt rézmetszet? A kérdés megválaszolásához meg kellett vizsgálni a metszet technikai kivitelezését.

Az eltérő stílus és mesterségbeli tudás alapján a restaurált nyomólemezen és a levonatokon feltűnően elválik egymástól a bevezetőben említett két képréteg. Az Angyalvár és háttere – a trófeumok, a vonatkozó felirat („Romana Religionis ab Arce”) és a szárnyaló angyal kivételével – az Angyalhíd látható részével és a Tiberis mindkét partjának ábrázolásával együtt kvalitásos művészt sejtet, akinek stílusa jelentősen eltér az ábrázolás többi részétől. Ez a rész a lemezen és minden megtekintett levonaton kivétel nélkül halványabb, a metszés vonalai finomabbak, és a többi részhez viszonyítva kevésbé mélyednek bele a lemezbe.

A metszetnek ez a részlete teljes egészében azonosnak bizonyult Giovanni Battista Falda (1648–1678)⁵⁰ *Veduta del Castello, e Ponte Sant’ Angelo* címen ismert ábrázolásának felső részével. (8. kép) Falda e munkája 1671-ben vagy utána nem sokkal készült, mivel a hídon ott láthatók a Bernini műhelyében készült, IX. Kelemen pápa által megrendelt angyalszobrok. Falda életművében a „Tiberis bal partján az Angyalhíd végének közepéről nézve az Angyalvárra” témájú ábrázolás különféle méretekben adatolható.⁵¹ Falda munkáit a római Giacomo De Rossi kiadó és kereskedőcég,⁵² majd a Rossi utódok (így például Domenico De Rossi és Lorenzo Filippo De Rossi) tették közzé, terjesztették és árusították, s ez a cég gondoskodott Falda kvalitásos és kedvelt metszeteinek további másoltatásáról is. Így például Falda *Angyalvár a híddal* című metszete ugyanabból a nézetből ismert egy Israel Silvestre (1621–1691) által szignált metszetről is.⁵³ A kedvelt ábrázolás a Rossi cég katalógusaiban 1677-től folyamatosan megtalálható.⁵⁴ Falda e vedutája önálló lapként készült, és ismereteim szerint nem került be a Rossi cég által ki-

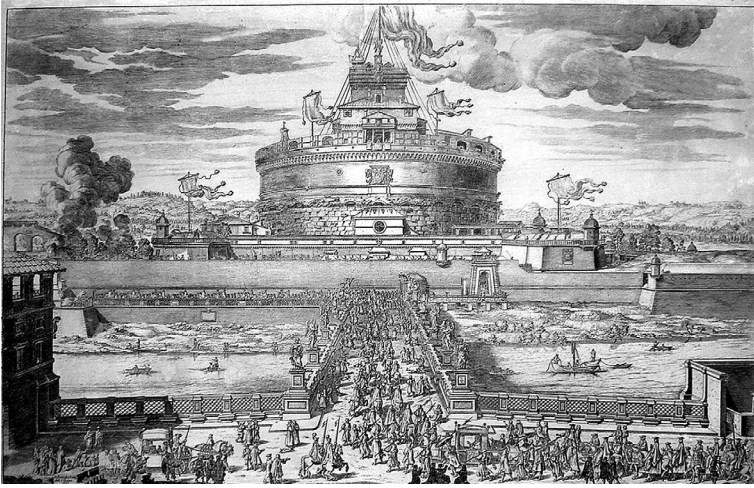
50 Anita MARGIOTTA és Simonetta TOZZI, „Falda, Giovanni Battista”, in *Dizionario biografico degli italiani*, 100 köt. (Roma: Istituto dell’Enciclopedia Italiana, 1960–2020), 44:403–406, https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-falda_%28Dizionario-Biografico%29/. Falda rézmetsző művészete magas színvonalú, összevethető például Giovanni Battista Piranesi (1720–1778) munkáinak kvalitásával.

51 Paolo BELLINI, szerk., *The Illustrated Bartsch*, vol. 47 (formerly vol. 21, part 2): *Italian Masters of the Seventeenth Century* (New York: Abaris Books, 1983), nr. 79(251) [359], nr. 6(253) [371]; Paolo BELLINI, szerk., *The Illustrated Bartsch*, vol. 47, Commentary, part 2 (formerly vol. 21 [part 2]): *Italian Masters of the Seventeenth Century; Giovanni Battista Falda* (New York: Abaris Books, 1993), 4725.278 (részlet a jobb alsó sarokban) [314–315], 4725.285[B.6(253)]-[322], 4725.285[C1]-[322], vö. 4725.315.

52 Johann Jacob Rubeis, azaz Giovanni Giacomo De Rossi (1627–1691).

53 Israel Silvestre 1669–1678 között élt Rómában. BELLINI, *The Illustrated Bartsch* 47 (Commentary...), VII; Paul KRISTELLER, „Kupferstichkabinett: Zeichnungen von Giovanni Battista Falda”, in *Amtliche Berichte aus den Königlichen Kunstsammlungen* 36, 6. sz. (1915): 109–114.

54 Így például: Giovanni Giacomo DE ROSSI, *Indice delle Stampe [...] di Gio. Giacomo De Rossi [...]* (Roma: Stamperia della Camera Apostolica, 1677), 16–17; Giovanni Giacomo DE ROSSI, *Indice delle Stampe [...] di Gio. Giacomo De Rossi [...]* (Roma, 1689), 29. A katalógusokat 1735-ig tekintetem át.

8. kép

adott, római vedutákat ábrázoló Falda-albumokba. Ez a metszet és annak egykorú másolatai máig kedvelt aukciós tételeknek számítanak.⁵⁵

A propugnaculum-címlapelőzők nyomólemezeről a sokszorosítás Nagyszombatban készülhetett, s a lemez az egyetemi nyomda költözésével kerülhetett Budára, majd onnan ismeretlen módon a Magyar Nemzeti Múzeumba. Kérdés, ki és hol metszette át a nyomólemez alsó részét, és metszette rá a felső részre az eredetileg ott nem szereplő motívumokat és szöveget? A római Rossi cégnek kiterjedt európai kapcsolatrendszere volt; egy Buda 1686-os ostromáról készült rézmetszettel például egykorúan Giovanni Giacomo De Rossi kereskedett, amely megjelent például az általa forgalmazott, *Teatro della Guerra contro Turco* (1687) című albumban. A cég több neves magyar személyről, így Szelepcsényi György érsekről, Esterházy Pál nádorról, illetve Thököly Imréről („Emerico Tekeli Ribelle di S.M.C.” felirattal) készült portrét is kínált megvásárlásra.⁵⁶

A címlapelőzőket tartalmazó Mindszenti-kiadvány ajánlása – benne a frontispicium és szövegeinek leírásával – feltehetően korábban készült, mint a nyomólemez, mivel a dedikációban a metszetfeliratok közül kettő eltér a rézmetszeten olvashatóktól.⁵⁷ E módosításokat minden valószínűség szerint a lemezen rendelkezésre álló hely szűkössége miatt kellett érvényesíteni. Egy lekopott Falda-, vagy talán Faldát másoló réz-

55 Lásd például a Galleria Trincia, Stampe Antiche Roma (Roma, Via Laurina 12), a Ex Libris (Roma, Via dell'Umiltà 77/a) vagy a Bernaerts Auctioneers (Atwerpen) kínálatát.

56 Lásd például DE ROSSI, *Indice delle Stampe...* (1689), 101, 102. Az Esterházy Párról készült rézmetszeten kiadóként a következő felirat olvasható: „Joannes Jacobus de Rubeis [...] Romae ad Templum S. M. de Pace 1685”, ennek szignálása „Thiboust sculp.” A Szelepcsényi-portrén 1680-as év szerepel, metszője Jacques Blondeau (1655–1698), a metszet egyik példányát lásd: ELTE EKL, KEP1093.

57 Lásd a 37. és 38. jegyzetet.

lemez átmetszésére a fenti körülmény miatt nagy valószínűség szerint nem Rómában, hanem Nagyszombatban, esetleg Bécsben kerülhetett sor.

A módosított rézlemez útját egyelőre homály fedi. Az életutak tanúsága szerint Mindszenti Antal és Csernovics Ferenc nem jártak Rómában, ugyanakkor a jezsuita renden belüli kapcsolatrendszer nem zárja ki az alaplemez Rómából indult mozgását. A nyomólemezen az Angyalvár melletti trófeumok, a fölötte lebegő angyal, a várra metszett szöveg és a Tiberis bal partjára helyezett bástyarendszer metszésvonalai az Angyalvárhoz képest mélyek, erőteljesebbek, nem kopottak, miközben stílusuk és kvalitásuk is eltér attól. Nagyszombatból a tipográfia által foglalkoztatott rézmetsző 1724–1725-ből nem ismert, s a nyomdának ebben az időben dolgozó metszők közül – jelenlegi ismereteink szerint – ketten, Prokes Márton és Elias Schaffhausen jöhetnek szóba. Az utóbbi Augsburgból indult, majd 1720-ig folytatott bécsi rézmetsző tevékenység után Nagyszombatban dolgozott. Innen jelenleg két szignált metszete ismert 1726-ból.⁵⁸ Elképzelhető az is, hogy a lemez átmetszését az inventor előírásai szerint Bécsből rendelték meg.

A címlapelőzők koncepciója szorosan kötődik Mindszenti Antal *Propugnaculum reipublicae christianae* című munkája első kötetének tartalmához. A metszet másik lehetséges inventora az első kiadás ajánlásának írója, az 1724. évi nagyszombati vizsga promotora, Csernovics Ferenc.⁵⁹ A kérdést, hogy kettejük közül kié vagy kié inkább a metszet koncepciója, újabb források előkerüléséig érdemes nyitva hagyni.

Összegzés

A vizsgálatból nyilvánvaló, hogy az eredeti funkciójából kiemelt, csaknem huszonöt éven át önálló rézmetszetként vizsgált ábrázolás pontos meghatározása és elhelyezése számos nehézségbe ütközött. A könyvészeti, irodalomtörténeti és művészettörténeti megközelítés együttesen vezetett a kérdés tisztázásához.

A vizsgálat tanulsága, hogy egy ilyen típusú problémaegyüttes körülírásához először érdemes magát a fennmaradt „művet” elemezni, különös tekintettel a kép-szöveg

58 Prokes Márton rézmetsző 1730–1761 között hat nagyszombati kiadványt illusztrált, Elias Schaffhausen (1684–1738) augsburgi, majd 1720-ig bécsi rézmetsző bécsi tevékenysége után Nagyszombatban dolgozott, de innen mindössze két, 1726-ban készített szignált rézmetszete ismert. HAIMAN György, MUSZKA Erzsébet és BORSA Gedeon, *A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára, 1773*, Fehetetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 16 (Budapest: Balassi Kiadó, 1997), 141–146, 301–306, 304. Lásd még: PATAKY Dénes, *A magyar rézmetszés története* (Budapest: Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1951), 26–27, 35–36, 207, 216. Prokes Márton az újabb kutatások szerint már 1727-ben is Nagyszombatban dolgozhatott. Soós Sándor, „Prokes Márton eddig azonosítatlan rézmetszete a Kassai Vértanúkról”, *Magyar Sion* 4, 2. sz. (2010): 268–275; Soós Sándor, „A nagyszombati Szent Anna-kongregáció 1746-os felvételi lapja”, *Magyar Sion* 6, 1. sz. (2012): 37–51.

59 Mindszenti nekrológja a Bécsben őrzött *Litterae Annuae Viennenses* sorozatban olvasható. Az 1736-os évnél szereplő szűkszavú leírás nem tér ki Mindszenti Antal történetírói munkásságára. *Litterae Annuae Viennenses*, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 12130, 122v–123r. Lásd még: *Protocolium Promotionum ad gradus philosophicos in Universitate Tyrnaviensi, Tomus Quintus ab Anno Domini 1720[–1766]*, OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 82, 56r–64r, 86r–92v.

kapcsolatokra. A további gondolkodásnak sem szabad előfeltevés(ek)hez kötődnie, a lehetséges hipotézisek sorát célravezető a lehető legtágabbra nyitni. A jelen esetben a módszer nyomán egy hosszú időn át önálló műtárgyként kezelt anonim rézmetszet kerülhetett vissza eredeti kontextusába.

A török kiűzését és a Rákóczi-szabadságharcot követő bizonytalan időszakban Mindszenti Antal magyar történelemről készített munkája számos tekintetben megújította a történelemről való gondolkodást, ahogy ezt Szörényi László több tanulmányában is megfogalmazta.⁶⁰ A rézmetszet éppúgy része és illusztrációja Mindszenti történetfilozófiájának, mint a 18. század elején már több évszázados múltra visszatekintő „antemurale” eszmének, és a jezsuita providentiagondolatnak. Az utóbbi felfogás szerint a magyar történelem egészét isteni előrelátás alakította, Hungaria isteni terv megvalósulása nyomán lett a kereszténység védőbástyája, védve a római hitet, Rómát és a katolikus Európát a pogánysággal szemben.⁶¹ A metszet hatásosan összegzi Mindszenti művének alap gondolatát, mely szerint Isten védőbástyának állította Magyarországot, szembehelyezve a pogány „ős”-ellenséggel a religio világában éppúgy, mint a hadi vi tézség terén, a fortitudo által.

60 Lásd Szörényi korábban idézett írásait.

61 „Et haec est illa hostilis acies, cujus assultibus Hungariam DEUS opposuit in propugnaculum.” (‘Ez pedig az ellenség, amelynek támadásai ellenében Magyarországot Isten erődiként állította szembe.’) [MINDSZENTI], *Propugnaculum...*, 1:)₃.